

derimod kan overraske er, at en videnskabsmand har villet tillægge sit fag et sådant enansvar og har villet bureaukratisere den kulturhistoriske forskning i en sådan grad. Elitetænkning og ekspertvælde er ord, der naturligt melder sig her.

Egentlig kan man ikke ønske sig en klarere demonstration af myten om den værdifrie forskning. En videnskab, som ønsker at få os til at tro, at den arkæologiske forskning er uden politiske og samfundsmæssige konsekvenser.

I et provokerende og inspirerende debatoplæg⁶ har den norske arkæolog Christian Keller fornylig peget på, at arkæologien ikke er helt så ufarlig, som dens udøvere ofte ønsker at gøre den. Han peger på, at de rene samfundsvidenskaber i højere grad nævner tingene ved deres rette navn – de taler om klasse modsætninger, udbytning, politisk kontrol osv. Det er rene ord for pengene. Folk kan selv vurdere, hvilke politiske forudsætninger analyserne bygger på. De kulturhistoriske fag derimod, som f.eks. arkæologien, arbejder i langt højere grad med grundværdierne i vor kulturopfattelse. På den måde er de med til at danne vort syn ikke bare på fortiden men på kulturelle spørgsmål i det hele taget. Derfor kan arkæologien i sin fjernhed paradoksalt nok virke holdningsskabende på områder, som egentlig tilhører samfundsfagene.

Det er et forhold, den traditionelle arkæologis udøvere nødtigt har villet se i øjnene. Derfor har man heller ikke ønsket en debat om fagets værdi og målsætning. Hverken i de videnskabelige syntheser eller den kulturhistoriske debat har man været i stand til at formulere sig sådan, at det blev forståeligt for f.eks. de politikere og embedsmænd, som i stigende grad ønsker styring af forskningen. I stedet påberåber man sig »vor århundredgamle tradition for forskningens frihed«, men ønsker samtidig besluttende myndighed på de områder, hvor der skal føres kulturpolitik. Det er en farlig udvikling for en kulturviden-

skab, hvis fornemste mål er at fremme befolkningens identitet og selvforståelse.

I den debat om forskningens værdifrihed, som er ført i det sidste tiår, specielt inden for samfundsvidenskaberne, har man set de samme kræfter i funktion. Den traditionelle forskning har ønsket at være uafhængig af samfundskræfterne, men opnåede blot at isolere sig fra samfundet og blev derved ubevidst til støtte for kræfter i samfundet, som man måske slet ikke ønskede at støtte.

For den udenforstående kan det måske være svært umiddelbart at se disse perspektiver i den debat, der er ført på de foregående sider mellem to af fagets udøvere. Lettere bliver det ikke, når debatten knytter sig til enkeltheder, som kun den, der hører til de faglige kredse har mulighed for at få indsigt i. Men ved at se bort fra enkelthederne og i stedet rette opmærksomheden mod de mere generelle synspunkter er det måske lykkedes at vise, hvorledes den videnskabelige grundholdning også i arkæologien ikke blot er bestemmende for forholdet til nabo-disciplinerne, men også til det omgivende samfund. I de kommende år vil dette samfund melde sig med stadig større krav til forskningen, bl.a. i form af øget styring. Derfor må forskeren også gøre sig klart, hvad samfundet har behov for af viden om fortiden. Som Christian Keller har udtrykt det i det ovenfor citerede debatoplæg: samfundsmæssigt engagement hos en kulturforsker er ikke en svaghed – det er en pligt.

Birgitte Wåhlin:

Omkring en Danmarks-historie¹

Under redaktion af Svend Ellehøj, Aksel E. Christensen, Søren Mørch og H. P. Clausen foreligger nu omsider første afdeling af den længe ventede nye Danmarks historie i flere bind, der er tænkt både som en videnskabelig introduktion og til brug for undervisning på et akademisk niveau. Det må derfor hilses med glæde og interesse at tre så kyndige ken-

6. Christian Keller: *Arkeologi – virkelighetsflukt eller samfunnsforming*. Oslo 1978 (anmeldt s. 104 ff.).

1. Inge Skovgaard-Petersen, Aksel E. Christensen, Helge Paludan: *Danmarks historie*, bd. 1. Tiden indtil 1340. Gyldendal, 1977, 582 s., kr. 215.

dere af Danmarks middelalderhistorie som Inge Skovgaard-Pedersen, Aksel E. Christensen og Helge Paludan ud fra en kronologisk begrundet arbejdsdeling har påtaget sig opgaven at sammenfatte de sidste 30-40 års forskning, så at både den videnskabelige debat og nogle hovedlinier og synteser bliver fremlagt. Værket peger i sin fremtrædelsesform tilbage til traditionen fra Danmarks Riges Historie og Schulz' Danmarks Historie, ligesom inspiration synes at være hentet fra Carlsson & Rosén, Svensk historia, 1961/62 og de nyere europæiske oversigtssystemer.

1

Selve opdelingen af de kronologiske perioder forfatterne imellem samt det kronologiske skæringspunkt for bd. 1 ved 1340 kan primært siges at være dikteret af periodiseringen indenfor den politiske historie. Alle tre årstal 1042, 1241 og 1340 markerer en eller anden form for brud eller ændring af den politiske udvikling og er centreret omkring emnerne konge/centralmagt med vikingekongedømmets afslutning, afslutningen på Valdemars-tidens stærke kongedømme og endelig på centralmagtens opløsningsperiode. Disse skæringspunkter lægger op til en styrende og afrundet behandling ud fra den politiske historie, hvilket også må konstateres at være blevet resultatet.

Enhver emnemæssig eller periodisk opdeling skaber naturligvis problemer, fordi historikeren ideelt set burde være i stand til løbende i sin fremstilling både at redegøre for den samtidige vekselvirkning mellem forskellige samfundselementer og samtidig opretholde perspektivet med de lange linjer. Både intellektuelt, dispositionsmæssigt og fremstillingsmæssigt er dette et uopnåeligt ideal, men det fritager hverken redaktionen eller forfatterne fra i så høj grad som muligt at nærme sig hertil. Man måtte forvente en principiel diskussion herudfra om følgerne af de konkrete foretagne valg og indskrænkninger. En sådan samlet overvejelse af hensigten med hele værket, og dets form og indhold fastlagt i forhold hertil, er beklagelsesvis ikke foretaget.

I praksis ligger der ikke så store vanskeligheder med at lægge skillelinjer ved årstallet 1241, da en række andre sider af samfundsstrukturen ud over de politiske ændringer omkring dette tidspunkt synes at påbegynde en afviklings- og omformningsproces. Derimod kan der rejses alvorlige indvendinger imod at slutte fremstillingen ved året 1340. Ved at vælge dette år kappes en af dansk middelalters vel nok mest vidtrækkende ændringsprocesser over, nemlig hele agrarstrukturens omformning. Behandlingen af denne proces vanskeliggøres herved, og muligheden for at etablere en nærmere sammenhæng mellem den politiske og materielle udvikling kompliceres. Specielt de sidste årtiers agrarhistoriske forskning har udvidet vort kendskab til denne proces samt øget forståelsen for, hvor betydningsfuld for hele samfundets struktur og videreudvikling den senmiddelalderlige agrarkrise og den deraf følgende omformning af agrarsystemet var. Under hensyntagen til værkets gennemgående ønske om at fremlægge de nyeste forskningsresultater til debat, forekommer denne afgrænsning lidet velovervejet.

En medvirkende årsag til den utilstrækkelige behandling af den socio-økonomiske og materielle historie er den væsentligt forskellige måde, hvorpå de tre forfattere har grebet deres behandling an. Aksel E. Christensen følger en fremadskridende kronologi baseret på kongernes regeringstid. Herved kommer den politiske historie og i særdeleshed centralmagtens vækst og udvikling nødvendigvis i focus, medens den økonomiske og sociale historie vanskeligt lader sig indkorporere. Denne er derfor konkret meget perifert behandlet i selvstændige afsnit, som det ikke lykkes at få til organisk at hænge sammen med den politiske hovedlinie. Inge Skovgaard-Petersen og Helge Paludan har primært lagt vægten på en strukturel og funktionel analyse af samfundet som helhed, dog med tyngdepunktet på de ledende samfundsmagter og politiske institutioner. Den forskellige tilgangsvinkel i fremlæggelsen af de tre tidsafsnit har således bidraget til den uensartede behandling af periodens socio-økonomiske udvikling og materielle struktur

og har været en medvirkende årsag til, at det ikke er lykkedes at skabe et sammenhængende billede af den totale samfundsudvikling.

Forskellene mellem de enkelte bidrag understreges yderligere af andre principielle forhold. Helge Paludans afsnit har karakter af en syntesepræget oversigt, hvor forskningsdiskussionen kun i mindre omfang trækkes ind i teksten. Forskningsdebatteerne indgår modsat heraf sammen med en udførlig kilde-diskussion som et centralt led i Inge Skovgaard-Petersens og Aksel E. Christensens behandling. Denne forskel er forståelig ud fra og nok også afhængig af det antal sider, hver forfatter har haft til rådighed. Mens Inge Skovgaard-Petersen og Aksel E. Christensens behandling strækker sig over hver 200 sider, har Helge Paludan kun disponeret over ca. 100 sider. Dette sætter naturligt ret snævre grænser for omfanget af Paludans muligheder for at gennemføre en mere indgående forskningsdiskussion. De her påviste årsager til skævheder i den samlede fremstilling leder over til det problematiske i andre af de reaktionelle dispositioner.

Ud fra manglerne i helhedsindtrykket af værket kan der rejses tvivl om det berettigede i den udstrakte frihed vedrørende form og indhold, som bidragyderne har fået. Uden at indskrænke de enkelte forskeres mulighed for at fremsætte varierende opfattelser af problemerne og give forskellige forklaringer på ændringer i samfundet skulle det have været muligt gennem en forudgående diskussion med forfatterne at nå frem til en fælles tilgangsvinkel eller strukturering af selve behandlingen. Her tænkes ikke blot dispositionsmæssigt på vægtningen af forskellige afsnit, men nok så meget på et sæt af grundlæggende spørgsmål vedrørende samfundsforhold, relationer og strukturer samt udviklingstendenser, som burde behandles. Et sådant generelt dispositionsskema og emneregister kunne have sikret en mere ensartet vægtning i fremstillingen af de forskellige elementer i samfundsstrukturen. En mere ligelig sidemæssig fordeling ville have muliggjort en større ensartethed i behandlingen og en mere afrundet problemdækning, hvilket værket som helhed ville have vundet ved.

Som helhed er værket tydeligt og logisk opdelt i hovedafsnit og fortløbende nummererede underafsnit med klare undertitler, som gør det nemt at orientere sig i værket og sammen med den letlæselige typografi lettere tilegnelsen. Hvert hovedafsnit følges op med en ret omfattende a jour ført kommenteret bibliografi, ligesom hele værket afsluttes med en meget udførlig litteraturliste og en kommenteret oversigt over det grundlæggende kilde-materiale og kildepublikationerne, hvilket i høj grad forøger muligheden for selvstændige videregående studier inden for de fremlagte emnekredse. Bogen er i den henseende anbefalelsesværdig til problemorienteret undervisning. Værket er uden egentligt billedstof, hvilket ikke savnes. Derimod kunne tilegnelsen være lettet af et noget udførligere kortmateriale. Bogens høje pris må beklages, da det hindrer dens fortjente udbredelse også blandt studerende.

2

Inge Skovgaard-Petersen har klart stået overfor den vanskeligste opgave. En behandling af oldhistorien og vikingetid kræver en indgående indsigt i en række nabo-discipliner som arkæologi, sprogvidenskab, religionshistorie etc., hvorfor de samlede kildeforhold bliver yderst komplicerede. Men resultater fra dette brede forskningsspektrum må nødvendigvis indgå i en fremstilling af den ældste historie. Forfatteren har taget dette hverv på sig og har generelt med kritisk sans på ud-mærket vis for læseren fremlagt resultaterne heraf og hovedlinierne i forskningsdiskussionen derom, ligesom hun i visse afsnit med held benytter dele heraf til at fremdrage nogle hovedtræk i udviklingen.

Inge Skovgaard-Petersen har struktureret sin behandling ud fra et udviklingsaspekt, inspireret af Aksel E. Christensens, Vikingetidens Danmark og af Jacob Boronowskys store syntese over menneskehedens udviklingshistorie, *The Ascent of Man*. Bortset fra den indledende status over sagnhistorien behandler hun først de grundlæggende materielle strukturer helt tilbage fra jægerkulturen

og frem til det velorganiserede agrarsamfund. Dernæst tager hun bebyggelsesudviklingen op for sluttelig at belyse samfundsinstitutionerne, dels organiseringen på det lokale plan, dels etableringen og udviklingen af de rigsdækkende institutioner som kongemagt og kirke.

At det blandt historikere skulle være uspekt at anlægge et udviklingsperspektiv, som antydnet, (s. 20), forekommer besynderligt, hvis forskeren blot undlader som det 19. årh.'s evolutionister at se »udvikling« i sig selv som noget både positivt og uundgåeligt. Men måske skal holdningen her ses i relation til medforfatteren Aksel E. Christensens opgør med den Arupske udviklingsforståelse. At blotlægge og forklare den historiske ændringsproces henimod mere komplekse samfundsforhold må for anmelderen stå som en hovedopgave for historikerne. Problemet er, at dette udviklingsaspekt ikke træder særligt tydeligt frem i forfatterens fremstilling, ligesom der savnes et forsøg på at give en sammenhængende forklaring på den konkrete historiske ændringsproces.

Forfatteren har ikke ønsket at give en fremadskridende skildring af denne proces, således som den kan findes i en række bredt anlagte Danmarkshistorier tilbage til Steenstrups oversigt i Danmarks Riges Historie. Derimod har hun set det som en hovedopgave at blotlægge og vurdere den væsentligste forskning og de heri fremsatte synteser vedrørende de behandlede emner, og herunder ikke mindst indenfor de mange nabodiscipliner. Fremstillingen af de enkelte strukturer og institutioner og deres udvikling søges således belyst alene ud fra en diskussion og vurdering af forskningen indenfor området, men uden perspektivering ud fra en overordnet teori om det fortidige samfund som helhed. Her ligger for mig at se både fremstillingens styrke, men også dens svaghed.

Inge Skovgaard-Petersen demonstrerer et dybtgående litteraturkendskab vedrørende alle de inddragne discipliner og besidder derudover en udviklet fornemmelse for at inddrage litteratur, som ikke traditionelt medtages af historikerne. De grundige diskussioner af de forskellige synteser, samt hvilke teorier

og metoder disse bygger på, giver læseren et værdifuldt indblik i, dels hvorledes de forskellige forskningsresultater er nået, dels indsigt i forskellige tolkninger. Svagheden ved denne fremgangsmåde er, at fremstillingen får en tilbøjelighed til at falde fra hinanden i delanalyser på bekostning af den klare oversigt over udviklingen. Dette understreges af, at forskningsdiskussionerne ofte ikke følges op af en klar opsummering af, hvad forfatteren selv mener om det pågældende emne. De konklusioner, der ind imellem drages, sprænger sjældent rammerne for de ofte begrænsede slutningsmuligheder, den snævre fagopdeling i forskellige særdiscipliner traditionelt har ført til. Historikernes brede beskæftigelse med hele samfundstotaliteten skulle her have givet mulighed for at sprænge disse fagspecifikke rammer og nærme sig til en helhedsforståelse. Mange af de væsentlige indsigter, forfatteren når til, er desværre ikke udnyttet efter fortjeneste i den videre fremstilling.

Forfatterens behandling af sagnhistorien demonstrerer vel nok tydeligst de her nævnte karakteristika ved hendes fremgangsmåde. Siden det kildekritiske gennembrud i Norden har det været god latin at fralægge sagnene enhver kildeværdi til belysning af den tidlige politiske historie, mens man indenfor mange nabodiscipliner fortrøstningsfuldt har arbejdet videre med at søge efter »den historiske kerne« i sagn og viser. Med baggrund i den nyeste internationale forskning samt danskeren Niels Lukmans banebrydende arbejder, argumenterer forfatteren overbevisende for den opfattelse, at den danske sagnhistorie omkring Lejrekongedømmet repræsenterer en transformation af angelsaksisk sagnhistorie, der atter har sine rødder i den kontinentale heltedigtning. I kredsen omkring Harald Blåtand og hans efterfølgere har man forsøgt at bibringe den nyetablerede rigsdækkende kongemagt et større skær af legitimitet ved at hævde eksistensen af en righedsenhed under en kongeslægt med centrum i Lejre tilbage til den hedenske tid. Sagnhistorien er her med held benyttet som kilde til en ideologisk baggrund for den politiske historie i slutningen af 900-tallet. Det kan derfor undre, at disse perspektivrige indsigter ikke i videre omfang af

forfatteren er søgt inddraget i selve behandlingen af kongemagtens udvikling samt i den forstillingsverden, denne propaganda var rettet imod. Linjen til den senere legitimering af en kongeslægt via kirke og helgenkonger ville være interessant at se fulgt op.

Afsnittet om de materielle livsbetingelser i landbruget indledes med det kendte Arup citat: »Vort Fædrelands Historie er i sin inderste Grund det danske Landbrugs Historie«. Landbrugsforhold og bebyggelsesstrukturer behandles rimeligt indgående, men kun i begrænset omfang er det lykkedes at etablere en forbindelse fra den agrare struktur og ændringsproces til den institutionelle og politiske udvikling. Og uden en sådan kobling mellem forskellige planer står en række forhold og ændringer uden egentlig forklaring, hvilket får konkret betydning vedrørende hendes opfattelse af den sociale struktur og forståelse af kongemagtens ekspansion.

I afsnittet om den sociale lagdeling er hun yderst forsigtig med at drage konkrete konklusioner og er unødvendigt upræcis i tidsopgivelserne. Men hun når dog frem til den opfattelse, at klasseforskellene antageligt har været beskedne i den ældre periode og op i jernalderen, og at den sociale ligestilling har været det fremtrædende træk. Først senere og især i Vikingetiden kan markante klasseskel konstateres, ligesom nye klasser opstod i denne periode. Denne helhedsopfattelse må undre, da hun direkte nævner, at bronzealderens store gravmonumenter med kostbart gravudstyr klart viser, at nogle mænd og kvinder i bronzealderen opnåede en social »førerstilling«, (s. 106), ligesom forfatteren heller ikke finder det urimeligt at se lev-byernes personnavne som udtryk for et høvdingelag i den agrare bosætning. Som forsvar for sin hypotese fremfører forfatteren, at landsbyen i sig selv ikke skulle tillade eksistensen af en klasse, som ikke aktivt deltog i arbejdspro-

cessen, ligesom hun trods forbehold vedrørende slutning fra arkæologiske fund, landsbyudgravninger, til social struktur, alligevel synes at tage den hidtidige påvisning af ensartede brug til indtægt for en ligestilling.

Dette forekommer problematisk ud fra majoriteten af empirisk etnologisk materiale om bondesamfundet, samt ud fra de kendte forhold i den danske middelalder, hvor det udbredte gårdbrug ikke siger noget om ejendomsforholdene dertil eller udbytningsforholdet.² At efterledet -ing i stednavnematerialet hentyder til fællesskab, siger intet om, at der ikke skulle eksistere større jordbesiddere, som modtog afgifter af hele landsbyen uden selv at bo i den og uden selv at markere sig som storproducent på større gårde.³ En høvdingeklasse, en krigerkaste eller et præsteskab, som udbyttede bønderne systematisk, behøver ikke at bo i paladser eller storgårde, som efterlader sig arkæologiske spor. De kan f.eks. have været på evigt gæsteri og bogstavelig talt på stedet have komsumeret alle indtægter, eller de kan have siddet på mindre gårde og have medtaget indtægterne fra mange enkeltgårde eller hele landsbyer, hvilket sidste empirisk er påvist af C. A. Christensen og Erik Ulsig vedr. dansk middelalder. Ligeledes kan man heller ikke slutte positivt fra arkæologisk fundfattighed i bronzealderens og jernalderens brandgrave. Datidens mennesker kunne have fået den – for os nærliggende – tanke, at kostbart bohavne skulle gå i arv og mennesket gå så beskedent ud af livet, som det blev bragt til verden. Og forøvrigt er der arkæologisk påvist rigt udstyrede jordfæstegrave fra såvel romersk jernalder som germansk jernalder.⁴

Hvor de arkæologiske vidnesbyrd kan benyttes positivt peger de fra yngre stenalder og fremefter på, at der har eksisteret stormænd og almindelige bønder, dvs. at der har eksisteret et klassesamfund. Selvom vi intet ken-

2. Eric Wolf: *Bønder*, Kbh. 1973. Storgodsdrift er en parentes i bondebrugets tusindårige historie. Den nyeste diskussion om bondesamfund i Teodor Shanin, *Peasants and Peasant Societies*. Penguin 1973.

3. Kristian Kristiansen: *Bebyggelse, erhvervsstrategi og arealudnyttelse i Danmarks bronzealder. Fortid og nutid*. Bd. XXVII, 1978, vedrørende eksistens af storgårde i jernalderen p. 341.

4. F.eks. nævnt i Lotte Hedeager: *Bebyggelse, social struktur og politisk organisation i Østdanmarks ældre og yngre romertid*. Fortid og nutid. Bd. XXVII. Kbh. 1978.

der til udbygningens konkrete form og omfang, kan fortidens mægtige gravanlæg ikke være udført af enkeltmennesker, og når kun få fik glæde af de manges arbejde, ja så må der have været en udbygningssituation, hvor de mere mægtige udbyttede de mindre mægtige.

Forfatteren antyder trods sin opfattelse af et samfund med små klasseskel alligevel eksistensen af et høvdingelag før vikingetiden, men hun giver ingen reel forklaring på, hvad der skulle være høvdingenes magtgrundlag. Når det erkendes, at vikingetidens høvding besad større jordejendom, dvs. var storbonde, så må læseren spørge, hvorfor der ikke også i 600- og 700-tallet eksisterede storbønder – for hvor fik de høvdinge, som forfatteren mener tog initiativet til organiseringen af vikingetogterne, ellers midler fra til at iværksætte disse. Det forekommer anmelderen mere rimeligt at antage, at høvdinge/storbønder og selvejere samt fæstere og trælle har eksisteret langt tilbage i tiden. Det er den indbyrdes vægtning imellem disse klasser i forhold til dispositionsretten over den produktive jord, som forskydes, og hvis årsager og følger bør forklares som baggrund for og i vekselvirkning med den øvrige samfundshistorie.

Fra bronzealderens fund gennem hele Mellemeuropa ved vi, at Danmark var både importør og eksportør i stor stil af bronzegenstande, ligesom der jernalderen igennem er så mange og sikre fund, at det med rimelighed kan konstateres, at Danmark fra oldtiden har været med i et fælleseuropæisk handelssystem. Alene selve udbredelsen af fundene gør det næppe rimeligt at antage, at importvarerne er gået fra nabo til nabo. Handelen må have været organiseret bl.a. via bestemte ruter og faste handelspladser, så de handlende ikke løb fejl af hverandre. For at en fjernhandel kan svare sig, må den bygge på en overskudsproduktion og en arbejdsdeling, som fører til en vis lokal handel. Via det lokale marked kan der akkumuleres de nødvendige omsættelige varemængder til at overskuddet i fjernhandelen minimalt kan betale købsværdi plus transportomkostninger samt en vis tjeneste til de fremmede købmænd.

Anmelderen kan således ikke følge forfatteren i det epokeskabende i åbningen af den

øst-vestlige fjernhandel. Det historisk centrale må være, at Danmark både før og efter den af Bolin påviste fjernhandel har været inddraget i en intereuropæisk handel af ikke ringe dimensioner, selvom forfatteren ikke synes at tillægge denne nogen særlig samfundsmæssig betydning. At oprettelsen af den øst-vestlige fjernhandel kan være udtryk for en intensivisering af handelen som sådan er en rimelig antagelse, men at der skulle være tale om et så afgørende kvalitativt spring i udviklingen, at denne kan tilskrives en omfattende nyskabende indflydelse på den økonomiske, politiske og kulturelle udvikling, som forfatteren tillægger den, forekommer ikke tilstrækkeligt sandsynliggjort. Det forekommer derfor mere rimeligt at regne med en mere jævnt voksende stigning i Danmarks inddragelse i den internationale handel og kulturudveksling.

Inge Skovgaard-Petersen knytter kongemagtens stigende styrke op i vikingetiden sammen med fjernhandelens behov for beskyttelse, hvor beskyttelse, kontrol og afgifter går hånd i hånd, f.eks. vedrørende Hedeby og handelsruten tværs over Jylland fra Slien til Trenes munding. De mange kampe mellem forskellige konger om Hedeby-området ses som et indicium for betydningen af kontrollen med handelsruten. Den kombinerede virkning af monopoliseret magtudøvelse, beskyttelsesfunktionen og afgifterne derfor kan også tænkes at have fungeret omkring et lokalt marked og dermed have styrket den høvding, som greb chancen, jvf. senere tiders røverridere. Der har her givet været tale om et vigtigt element i kongemagtens fremvækst, men det er for mig at se tillagt for megen betydning i magtcentraliseringsprocessen.

Dannevirke-anlæggenes ældste dele går tilbage til før 800 og repræsenterer så store arbejdsinvesteringer, at handelsafgiften næppe alene kan forklare sammenhængen. En forøget udbygning uden en korresponderende forøgelse af den grundlæggende produktion vil i en økonomi med et kun ringe generelt overskud snart føre til almindelig forarmelse og systemets sammenbrud. Det forekommer derfor, at der på en eller anden måde må være sket en omlægning af den primære agrare produktion og/eller en udvidelse af det dyr-

kede areal – hvad vi faktisk véd skete – som muliggjorde en forøgelse af en overskudsproduktion og dennes akkumulering i en overklasses og kongens hænder.

Inge Skovgaard-Petersens afhandling er lærd i ordets bedste betydning med mange gode afsnit og et væld af tankevækkende iagttagelser. Hendes svaghed er visse steder en vis kildefiksering og en tilbageholdenhed med at turde slutte sig til eksistens af underliggende samfundsstrukturer og generelle ændringsprocesser. Forskellighed i materialets karakter kommer herved til at blive tolket som udtryk for forskellige forhold, hvor det måske var mere givtigt at tolke dette som forskellige fremtrædelsesformer i materialet af de samme grundfænomener i samfundet.

3

Aksel E. Christensen har valgt (s. 216–17) at disponere sin fremstilling rent kronologisk efter kongernes regeringsperioder, dels fordi kildekritikken har sprængt det gamle grundlag for begivenhedshistorie, dels fordi Arups forsøg på at skabe en ny sammenhæng efter evolutionistiske principper har skabt usikkerhed og vilkårlighed i tolkningen af det sparsomme kildemateriale. Forfatteren finder det derfor nødvendigt at gennemføre streng disciplin i kildeforskningen især med hensyn til kronologien. Bestemmelse af kildernes ophavssituation bliver central, og først når denne er foretaget, kan kilderne sættes ind i et forløb.

Da kildematerialet for perioden trods sin sparsomhed primært kan tjene til at belyse den politiske historie, kommer denne i centrum. Forfatteren mener generelt, at et dokument nyder fortrin for en beretning og en lovtæst (s. 217), hvilket kun har relevans i forhold til den politiske historie, hvorfor det da også sammesteds hedder, at »samfundsstrukturen og kulturudviklingen har måttet træde noget tilbage i fremstillingen«. Dette har han søgt at råde bod på ved at skitsere disse samfundsområder i nogle særlige kapitler, samt ved at indføje nogle udblik i den generelle fremstilling. Resultatet bliver,

at samfundsstrukturen kun er skitse-mæssigt trukket op, og at det samtidig er et statisk billede, der tegnes. Resten af samfundstrukturen indgår nærmest kun som baggrund for den politiske udvikling, eller måske snarest som en kulisser holdt i svage farver for de egentlige aktører: konger, ledende stormænd og kirkens dignitarer. Den opfattelse af et stærkt klassesdelt og aristokratisk samfund, som forfatteren gør sig til talsmand for i Kongemagt og Aristokrati, kommer her ikke særligt tydeligt frem i beskrivelsen af det politiske forløb. Det vil sige, at et samspil mellem samfundstrukturen og den politiske udvikling, ikke forsøges skildret eller forklaret.

Det berettigede opgør med Arups evolutionistiske skildring af Danmarks historie, som Aksel E. Christensen har forsøgt, leder således ikke frem til noget forsøg på at anlægge et andet helhedssyn på perioden.

Forfatterens fremstilling bygger på et langt livs forskning, og kan som helhed karakteriseres som en opsummering og samordning af disse mange resultater. Nogle afgørende nye synspunkter i forhold til forfatterens tidligere publicerede arbejder lader sig ikke klart påvise. Dog synes forfatteren at anlægge et noget andet syn på Svend Estridsen og hans sønners kongemagt.

Fremstillingen efterlader indtryk af en betydeligt mere konsolideret kongemagt end fremført i forfatterens tidligere arbejder. På flere områder kan han påvise kongelig myndighed, f.eks. ses allerede Harald Hen at have fået kontrol med møntudstedelsen. Det sandsynliggøres, at Knud d. Hellige besad den øverste militære myndighed, samt stod som garant for fredens opretholdelse, dvs. opretholdelse af retsordenen og retsikkerheden. Endvidere ses denne konge at besidde retten til at oppebære visse skatter, redskud eller nathold. Væsentlig i denne forbindelse er forfatterens tolkning af bolet (p. 253–254), som en primitiv matrikulering af landsbyens jord, der dannede grundlag for påligning af skatter og afgifter. Dvs. at man allerede i 1000-tallet havde et organiseret system for påligning af skatter.

Mens forfatteren i sin tidligere forskning på flere områder anlægger nogle markante syns-

punkter, f.eks. vedrørende opfattelsen af den stærke vestlige kulturelle orientering i »Mellem Vikingetid og Valdemarstid« og vedrørende opfattelsen af herremandsstadens opvindelse og udvikling som klasse i »Kongemagt og Aristokrati«, så er disse synspunkter nok til stede i fremstillingen, men de formuleres ikke klart til et samlet udtryk. Herved kommer hans fremstilling til at savne den inspirerende spændstighed fra hans tidligere værker, som har været årsag til så megen interessant forskning i en hel menneskealder.

Aksel E. Christensen giver en meget detaljeret beskrivelse af den politiske historie centreret omkring kongen og centralmagtens udvikling, men der gives ikke nogen dybere forklaring på dette forløb, hverken vedrørende de lange linier eller vekselvirkninger med de socio-økonomiske forhold og materielle vilkår.

De mange og indgående præsentationer og diskussioner af kildegrundlaget giver en god indføring i de empiriske vanskeligheder, der er forbundet med studiet af en række emner, ligesom de udmærkede forskningsoversigter giver læseren et godt indblik i de forskellige tolkninger, der gennem tiden er anlagt på en række væsentlige problemer i perioden.

4

Helge Paludan nævner indledningsvis (s. 407), at han i sin fremstilling af perioden 1241–1340 har forsøgt at sammenfatte de sidste 30 års forskningsresultater. Ikke mindst på det agrarhistoriske område har forskningen bidraget med afgørende nye indsigter og forklaringer vedrørende landbrugets struktur og de ændringer, det undergik, samt revideret billedet af besiddelsesforholdene. *Helge Paludan* har i sin behandling da også tilstræbt, dels at skildre såvel de materielle vilkår som de politiske strukturer, dels forsøgt at belyse samspillet mellem disse. Den dybtgående omformningsproces af agrarsystemet, som tager sin begyndelse i denne periode, tillægger forfatteren en afgørende betydning for den samlede samfundsudvikling. Han søger i overensstemmelse hermed i sin behandling af

den politiske udvikling at relatere denne til disse fundamentale ændringer. Hans behandling af perioden fremstår således som det første forsøg på med inddragelse af den agrarhistoriske forsknings nye og grundlæggende indsigter at give et revideret helheds-syn på perioden.

Befolkningskrisen og ødegårdsproblemet bliver centrale temaer. *Paludan* mener, at den agrare ekspansion ophørte allerede o. 1200 og at de første ødegårde dukkede op o. 1300 og snart steg i antal for at kulminere efter 1350. I denne udvikling finder forfatteren belæg for, at befolkningstallet faldt og var væsentligt mindre o. 1350/1400 end o. 1200 via en antaget overbefolkning o. 1200. I selve produktionssystemet skulle der med inddragelse af marginaljordene ligge et mætningspunkt, hvor der ikke kunne skaffes levevej til flere, og marginen blev så lille, at selv små ydre ændringer ville føre til en befolkningsreduktion. Samtidig opererer han med en næsten malthusiansk opfattelse af, at folk vil formere sig som kaniner, til de dør af sult. Heroverfor må anføres, at mange både historiske og etnografiske undersøgelser viser, at formeringstakten også er bestemt af sociale og ideologiske faktorer og ikke kun af den fysiske eksistensgrænse. Landboerne sad efter *Paludan*'s opfattelse som fæstere på denne marginaljord i de yngste torper og blev hårdets ramt, ligesom den tiltagende mangel på produktionsjord førte til en forøget udbytning af de i forvejen udsatte grupper. Flere og flere kom til at leve på et eksistensminimum i 1200-tallet, hvorefter sundhedstilstanden faldt, og hermed steg dødeligheden, til dødeligheden snart oversteg fødselsraten.

Anmelderen finder den øgede udbytning vel underbygget, ligesom vi må acceptere, at ethvert system har sine produktionsgrænser. Men også andre end forfatterens anførte grunde må tages i betragtning, f.eks. ægteskabsalderen, der i mange samfund har vist sig som en effektiv regulator på befolkningsmængden. Og ægteskabsalderen var ofte bestemt af, om man kunne få foden under eget bord, dvs. en gård eller et husmandssted. Faldt antallet af gårde, som med rimelighed kunne antages at give underhold for en fami-

lie, steg ægteskabsalderen, og derefter faldt børnetallet, indtil udbud og efterspørgsel efter en generation eller to igen passede sammen. Sættes dette empirisk kendte princip sammen med Paludans marginaljord, måtte vi forvente først en stagnation i befolkningstallet og med tiden et direkte fald. Men det behøver altså ikke at betyde, at den enkelte familie nødvendigvis fik det værre end før, børnebegrænsning med andre midler end sult og sygdom kunne klare tilpasningen til det indskrænkede produktive areal.

Siden Aksel E. Christensen, *Kongemagt og Aristokrati*, 1945 har ingen søgt at give en sammenhængende vurdering af den højmiddelalderlige kongemagts stilling og sammenbrud. Aksel E. Christensen så kongemagtens sammenbrud som en følge af, at dens finansielle grundlag smuldrede bl.a. som et resultat af den løbende magtkamp med det godsbesiddende aristokrati. Dette formåede uden reel modydelse at tilkæmpe sig flere og flere privilegier, hvorved skattegrundlaget brød sammen for kongemagten.

Heroverfor stiller Paludan den opfattelse, at centralmagten reelt var ekspanderende med deraf stigende finansieringsbehov, mens samtidigt skatteevnen formindskedes, fordi landets samlede produktion var faldende. Afstanden mellem finansielt behov og opfyldelse blev stadigt større, hvorfor systemet måtte bryde sammen.

Helge Paludan ser det omfattende kongelige borgbyggeri som ét af udtrykkene for ekspansionen i det kongelige magtapparat og finder ikke, at magtbalancen forrykkes til fordel for aristokratiet, – snarere tvært imod, for den, der besad de stærke borge, havde magten i landet. Endvidere stiller forfatteren sig tvivlende over for den tidligere opfattelse af en massiv overgang fra selveje til fæste. Han påviser, at den nyeste forskning regner med en udbredt storgodsdrift på Sjælland i Valdemarstiden. Derfor finder han det problema-

tisk at operere med noget dominerende bondeselveje som centralt beskatningsgrundlag. Derimod øgedes den kongelige udskrivning til tvangsarbejde på de kongelige borge og vej-anlæg både overfor selvejere og fæstere fra såvel kongens som stormændenes godsbesiddelser, ligesom flere ekstraordinære skatter blev udskrevet.

Selv om der kan rejses indvendinger mod behandlingen af nogle konkrete problemer, skal det fremhæves, at det i vid udstrækning er lykkedes Helge Paludan at få detailstudierne knyttet sammen til en helhedsopfattelse af perioden.

Med det foreliggende bind af den ny Danmarks historie er der trods den uegale behandling og fremstilling imødekommet et behov for en revideret og samlet behandling af Danmarks ældre historie, og den vil derfor fremover blive det selvfølgelig udgangspunkt – for eller imod – for al seriøs historisk beskæftigelse med denne periode.

Erik Moltke:

Lidt om gotlandske billedsten, især om Ardre VIII

Det ubestridte hovedværk om de gotlandske billedsten er Sune Lindqvists monumentale to-bind-udgave *Gotlands Bildsteine*, Stockholm 1941–42. Det kom på samme tid som et *i teknisk henseende* tilsvarende værk, Danmarks runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke, hvor de samme metoder noget mere konsekvent var bragt til udførelse.¹

I disse dage er der udkommet to nye værker om de gotlandske billedsten. Den ene af *Ludwig Buisson*: *Der Bildstein Ardre VIII auf Gotland. Göttermythen, Heldensagen und Jenseitsglaube der Germanen im 8. Jahrhundert n. Chr.* (Abh. der Akad. der Wiss. in Göttingen), 136 pp. 23 Taf. Göttingen 1976,

1. Jfr. Erik Moltke: Tekniske hjælpemidler og metoder i epigrafiens tjeneste, i *Fornvännen* 1932. Den udmærkede tegner og fotograf, Harald Faith-Ell, som havde været Lindqvists tegner og fotograf under de fleste Gotlands-kampagner, har for »Danmarks runeindskrifter« fotograferet alle de runemønter, der beror i Historiska Museum i Stockholm; den i ovennævnte afhandling nævnte og beskrevne magnium-dagslysfotografering havde Lindqvist aldrig brugt.